

*О.М. ФЕДЧАК**Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України*

ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

В сучасних умовах однією з важливих проблем еколого-економічного стимулювання є вдосконалення фінансового забезпечення природоохоронних заходів з погляду руху фінансових потоків і розподілу коштів. Зараз платежі здійснюються в першу чергу підприємствами-забруднювачами, домашні господарства практично не сплачують екологічних податків. На сьогодні фінансові потоки спрямовані від підприємства до держави (бюджет або позабюджетні сфери), від держави до підприємства на проведення природоохоронних заходів. При цьому важливі рішення фінансового плану перебувають практично поза можливостями впливу підприємства на прийняття рішень щодо інвестування, наприклад, виявлення обсягу ресурсів для проведення природоохоронних заходів, визначення джерел надходження таких ресурсів, встановлення критеріїв відбору джерел фінансування [1].

Серед чинників, які обумовлюють екологічну ситуацію у країні, особливе місце посідають фінансування природоохоронних заходів та екологічні інвестиції в цілому. Покращення рівня якості довкілля є вимогою сучасності. Зрозуміло, що без досконалого механізму нагромадження її цільового використання надходжень за користування природними ресурсами, нарощування інвестиційних ресурсів, поліпшення структури інвестиційних джерел та оптимізації напрямів їх вкладення досягнення позитивних результатів у сфері охорони навколишнього природного середовища (НПС) і використання природно-ресурсного потенціалу на всіх рівнях дії соціо-еколого-економічної системи (державному, регіональному, локальному) є неможливими [2, 3].

Так, проблеми фінансування та інвестування в екологічну сферу розглядалися такими вітчизняними економістами й екологами, як: Р.М. Горбач, І.М. Гребинський, Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, О.Л. Кашенко, М.М. Паламарчук, І.М. Синякевич, М.А. Хвесик та інші, а також зарубіжними науковцями: Р. Акимовою, С. Бобилевим, Е. Гирусовим, Р. Голубом, К. Гофманом, Д. Медоузом, Н. Чепурних. Але за наявності значної теоретичної бази щодо фіскального механізму управління природокористуванням залишається невирішеною низка нагальних проблем і питань, серед яких удосконалення нормативно-правової бази щодо визначення механізму залучення інвестицій у дану сферу, встановлення принципів пріоритетності інвестування в екологію і поширення методологічних засад щодо формування

екології як об'єкта інвестування, створення умов для здійснення екологічної політики України, а також розробка суто теоретичних засад поняття екологічні інвестиції як еколого-економічної категорії.

Метою статті є визначення інвестиційного механізму в системі екологічної політики у парадигмі сталого розвитку, виокремлення цього механізму та оцінка його ефективності на сучасному етапі, а також визначення теоретико-методологічних засад екологічного інвестування в раціональне природокористування, основних принципів ефективності інвестицій в екологічну сферу.

У своєму дослідженні Н.Н. Андреева [4] зазначила, що управління функціонуванням і розвитком екологічно орієнтованої інвестиційної сфери на державному, регіональному і суб'єктному рівнях управління направлене на раціональне розміщення інвестицій, підвищення ефективності їх використання і зростання інвестиційної активності всіх господарюючих суб'єктів, що спрямовуються в ресурсно-екологічну сферу господарювання. Останнє передбачає не тільки розширення масштабів екологічно орієнтованої інвестиційної діяльності функціонування, але і залучення в сферу екологічного інвестування нових агентів, що посилює роль державного регулювання інвестиційної діяльності в ресурсно-екологічній сфері господарювання.

Державна екологічно орієнтована інвестиційна політика повинна будуватися в рамках системи державного прогнозування. У статті 25 Закону України „Про державне прогнозування і розробку програм економічного й соціального розвитку України” були чітко зафіксовані принципи для реалізації зазначеного, а саме [5]:

- принцип цілісності, який забезпечується розробкою взаємоузгоджених прогнозних і програмних документів економічного й соціального розвитку України, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць на коротко- й середньостроковий періоди;

- принцип об'єктивності, який полягає в тому, що прогнозні та програмні документи економічного й соціального розвитку України розробляються на основі даних органів державної статистики, уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також звітних даних із офіційних видань Національного банку України;

- принцип науковості, який забезпечується розробленням прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку на науковій основі, постійним удосконаленням методології та використанням світового досвіду в галузі прогнозування й розроблення програм економічного і соціального розвитку;

- принцип гласності, відповідно до якого прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку є доступними для громадськості. Інформування про цілі, пріоритети та показники цих документів забезпечує суб'єктів підприємницької діяльності необхідними орієнтирами для планування власної виробничої діяльності;

- принцип самостійності, за яким місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування в межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного й соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку забезпечують координацію діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;

- принцип рівності, який полягає в дотриманні прав та врахуванні інтересів місцевого самоврядування і суб'єктів господарювання всіх форм власності;

- принцип дотримання загальнодержавних інтересів, відповідно до якого органи виконавчої влади та місцевого самоврядування повинні здійснювати розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики та економічної безпеки держави.

Структура інвестиційного механізму управління екологічно орієнтованими інвестиціями включає такі елементи:

- 1) ринковий механізм регулювання екологічно орієнтованої інвестиційної діяльності підприємства;
- 2) державне нормативно-правове регулювання;
- 3) організаційно-фінансовий механізм регулювання;
- 4) система конкретних методів управління екологічно орієнтованою інвестиційною діяльністю.

Інвестиційний механізм раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища представлено в таблиці.

Таблиця

Інвестиційний механізм раціонального природокористування

	Інструмент	Напрямок реалізації	Заходи щодо раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища
Механізм інвестування	Облік, оцінка й охорона природних ресурсів і екосистем. Заходи щодо відтворення природних ресурсів	Відтворення й охорона природного ресурсу. Охорона і підтримка в продуктивному стані комплексних природних об'єктів	Реалізація державних екологічних інвестиційних програм у системі галузей, що спеціалізуються на операціях по виявленню, обліку природних ресурсів, охороні їх від забруднення і цілеспрямованому відтворенні, а також на охороні від техногенного забруднення різних природних середовищ
	Впровадження виробничих фондів природоохоронного призначення	Організація спеціалізованих екологічних підрозділів виробничих і транспортно-вантажних підприємств традиційних секторів економіки	Вдосконалення регіональної екологічної інфраструктури. Створення реального сектору виробництва і надання послуг, а також інформаційно-консалтингового сектору
	Розвиток природоохоронної інфраструктури	Розвиток спеціалізованих підприємств, які займаються нейтралізацією стічних вод, утилізацією та переробкою різноманітних відходів	

Аналізуючи планування і контроль екологічно орієнтованої інвестиційної діяльності, розглянемо декілька напрямів:

1) екологічні інвестиції у виробництво, що спеціалізуються на виготовленні очисного устаткування та з перероблення відходів, засобів екологічного контролю і моніторингу, різних видів вимірювальної апаратури і т. п.;

2) екологічні інвестиції, пов'язані з рециклінговою індустрією. В основі рециклінгу лежить принцип конструювання і виробництва готової продукції, технічних засобів, у тому числі побутової техніки, з таким розрахунком, щоб, скажімо, максимальну кількість відпрацьованих деталей можна було використовувати повторно без нанесення шкоди навколишньому середовищу. Особливо популярні принципи рециклювання при виробництві автомобілів. У деяких передових автомобільних компаніях питома вага деталей, придатних для повторного використання, перевищує 75%. Таким чином, значення рециклінгу полягає в проникненні принципу маловідходності в основне виробництво, а також у процес споживання готової продукції;

3) екологічні інвестиції, пов'язані з використанням у виробництві екологічно чистих продуктів. Це в першу чергу стосується виготовлення продуктів харчування, техніки, продукції легкої промисловості з підвищеними критеріями до екологічної якості;

4) упровадження екологічних інноваційних інвестицій.

В індустріально розвинутих країнах екобізнес інтенсивно розвивається. До його складу також входить сектор по наданню консалтингових екологічних послуг, що реалізуються в рамках оцінки дії проектів і функціонуючого виробництва на навколишнє середовище, екологічного маркетингу і менеджменту, контролінгу, аудитування, страхування екологічних ризиків.

Про масштаби сектору екобізнесу в розвинутих країнах свідчать наступні дані. В США вже на початку 90-х років у цьому секторі було зайнято близько 1 млн. осіб. У країнах Євросоюзу виробництвом природоохоронного устаткування й наданням консультаційних послуг займаються 1,2–1,5 млн. осіб. Річний обсяг виробництва в екосекторі, за орієнтовними оцінками, становить понад 200 млрд. дол. США, з них 85% припадає на розвинуті країни. В цьому секторі ринку домінують 70 крупних компаній. Протягом 90-х років найвищі темпи зростання виробництва і продажів характерні для устаткування з перероблення відходів і ґрунтовідновлюючої техніки [6].

Так, Н.Н. Андрєєва констатує, що екологічний інвестиційний механізм на окремих рівнях представлений:

- на макрорівні – механізмом реалізації державних екологічних інвестиційних програм у системі галузей (господарств), що спеціалізуються на операціях по виявленню, обліку природних ресурсів, охороні їх від забруднення і цілеспрямованому відтворюванню, а також на охороні від техногенного й антропогенного забруднення різних природних середовищ. При цьому охорона навколишнього середовища включає заходи щодо запобігання її забрудненню і компенсації наслідків збитку, заподіяного середовищу внаслідок забруднення. Склад і структура цих галузей із загостренням ресурсно-екологічних проблем збільшуються. І тому в даний час активно формуються спеціалізований блок природоохоронного машинобудування і приладобудування, а також сектор екологічних послуг;

- на регіональному рівні – механізмом екологічного інвестування в об'єкти регіональної екологічної інфраструктури: системою сміттєвидалення і сміттєпереробки, з'єднані очисні комплекси, системи каналізації, служби регіонального екологічного моніторингу, в мережі територій, що особливо охороняються і захисних. При цьому ланки регіональної екологічної інфраструктури функціонують або самостійно, або у складі комунального господарства окремих міст (територій);

- на макрорівні – механізмом, що реалізується в рамках екологічних інвестиційних програм підприємств і фірм. Їх завданням є виконання первинних заходів щодо захисту природного середовища від техногенної антропогенної дії з урахуванням особливостей використовуваних на конкретних підприємствах техніко-технологічних прийомів, сировини, номенклатури утворення відходів і вироблюваної продукції.

Екологічно орієнтований інвестиційний механізм на всіх рівнях управління представлений більш широким спектром екологічно орієнтованих інвестицій, що носять часто комплексний характер й охоплюють не тільки реальний сектор виробництва та надання послуг, але й інформаційно-консалтинговий сектор.

Головною метою реалізації механізму регіонального інвестиційного менеджменту екологічної сфери господарювання є поліпшення екологічної ситуації окремих регіонів у поточному і перспективному періоді.

Як вважає В.О. Аніщенко, інвестиції в раціональне використання природних ресурсів (РВПР) мають певні особливості. Навколишнє природне середовище — це природний капітал, джерелом формування якого є природно-ресурсний потенціал (ПРП), оскільки вартість, розподіл, реалізація, головний елемент (суб'єкт) природження капіталу — людина – не можуть функціонувати поза просторовою матеріально-енергетичною основою ПРП. Тільки в процесі природокористування (задоволення потреб у природних ресурсах, властивостях об'єктів природи) можливо з'ясувати сутність категорій *споживчі властивості* (властивості природних ресурсів і об'єктів), *споживча вартість*, *вартість*.

Природне середовище має особливі властивості саморегуляції й самовідновлення. Це дає людині можливість економити свої зусилля на відтворення частини властивостей природних ресурсів і об'єктів, які видозмінені та перетворені у стан, непридатний до використання і реалізації за рахунок саморегулюючої властивості власне екосистеми в певних межах. Ще до недавніх часів людина вважала, що інвестиції в збереження НПС та ПРП непотрібні й екосистема самостійно подолає антропогенне навантаження. Це обумовило тенденцію до „утриманства”, яка слабо сприймала власне наукову ідею про інвестиції в РВПР з метою його досягнення.

На відміну від традиційних вкладень в економіку, інвестиції в РВПР об'єктивно повинні здійснюватися системно у часі та просторі. Це пов'язано з тим, що процес дисконтування інвестицій у виробництво можна усунути локальними інвестиціями і достатньо швидко, в той час як відновлення та поліпшення якості довкілля або властивостей екосистеми через їхню просторову спільність потребують тривалого періоду та значних зусиль. Якщо здійснювались превентивні інвестиції, то подальші, навіть значні вкладення,

спрямовані на спробу ліквідувати наслідки, малоефективні і в основному призводять до накопичення проблем і погіршення умов відновлення як у суспільстві, так і в екосистемі.

Таким чином, інвестиції в раціональне використання природних ресурсів повинні оцінюватися з урахуванням особливостей сфери діяльності:

- за елементами раціонального природокористування (використання, відновлення й охорона);
- за природокористувачами;
- за напрямками щодо забезпечення процесу відтворення (економічного, соціального, екологічного), тобто безперервної у часі та просторі підтримки умов поширення, розвитку виробництва матеріальних благ і відтворення головної продуктивної сили [7].

Як зазначає Є.В. Хлобистов, основним інвестором загальнодержавних природоохоронних програм є Державний бюджет України. Державний фонд охорони навколишнього природного середовища є складовою частиною Державного бюджету України. Фонд створено з метою концентрації коштів та цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, які спрямовані на запобігання, зменшення та усунення забруднення навколишнього природного середовища, в тому числі фінансування наукових досліджень з цих питань. Фонд формується за рахунок коштів збору за забруднення навколишнього природного середовища та інших коштів [8].

Варто відзначити, що суттєва роль у зростанні економічної ефективності та цілеспрямованості екологічних процесів належить інвестиціям природокористування, визначених законодавством

Згідно з законодавством України, основним джерелом фінансування природоохоронних заходів є цільові фонди охорони навколишнього природного середовища.

Цільові фонди охорони навколишнього природного середовища формуються за рахунок:

- збору за забруднення навколишнього природного середовища (за викиди забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними та пересувними джерелами забруднення, скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти та розміщення відходів у навколишньому природному середовищі) – головного джерела надходжень;
- частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища та шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності;
- цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян.

Відповідно до чинного законодавства кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища розподіляються між місцевими (сільськими, селищними, міськими), обласними, республіканським Автономної Республіки Крим та Державним фондами охорони навколишнього природного

середовища (далі Державний фонд) у співвідношенні 20, 50 і 30%, а між Київським, Севастопольським міськими та Державним фондами 70 і 30%.

У системі фондів охорони навколишнього природного середовища виділяється Державний фонд охорони навколишнього природного середовища завдяки своєму розміру, державній значимості заходів, що фінансуються з нього, та їх реалізації в більшості областях України.

Створено Державний фонд (на той час республіканський позабюджетний) відповідно до Закону України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року.

Невелика кількість країн ОЕСР використовує цільові доходи для додаткового фінансування екологічних інвестицій.

Більшість цих фондів використовується агентствами, які контролюють ресурси, наприклад, агентством водних ресурсів, що направляють видатки на воду та оброблення стічних вод для фінансування інвестицій з охорони водного басейну: за рахунок системи платежів користувачів оплачують екологічні послуги (як-от чисту воду). В таких випадках фонди можуть отримати політичну доцільність для введення й обслуговування системи екологічних податків і платежів.

Узагальнюючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що в контексті загальнодержавної ресурсозберігаючої політики та орієнтації суспільного виробництва на досягнення конкретних результатів пріоритетне значення мають питання екологізації інвестиційної діяльності в межах екологізації економіки.

Таким чином, ми вважаємо, що досягнення цілей сталого розвитку в умовах досить складної екологічної ситуації України та обмеженості фінансового забезпечення визначає необхідність виконання практичних заходів щодо вдосконалення інвестиційного механізму екологічної політики сталого розвитку.

Література

1. Аніщенко В.О., Галькевич Т.Л. Інформаційне забезпечення сталого розвитку в управлінні регіонами (на прикладі Чернігівської області) // *Продуктивні сили і регіональна економіка: У 2 ч. – К.: РВПС України, 2003. – Ч. 1. – С. 189–194.*
2. Андреева Н.Н. *Экологически ориентированные инвестиции: выбор решений и управление: Монография. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украина, 2006. – С. 276–280.*
3. Закон України „О государственном прогнозировании и разработке программ экономического и социального развития Украины” // *Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – С. 11–14*
4. Turner K., Pearce D., Bateman I. *Environmental economics. An elementary introduction. – Baltimore, 1993. – 234 p.*
5. Аніщенко В.О. До питання щодо вдосконалення теоретико-методологічних засад екологічного інвестування // *Актуальні проблеми економіки. 2007. – №8(74). – С. 122.*
6. Хлобистов Є.С. *Вдосконалення системи фінансування природоохоронних проєктів. Регіональна економіка. – 2003. – № 4. – С. 28.*

Ю.Г. ЧЕРЕДНІЧЕНКО*Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України***ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ
РЕСУРСІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ПРОБЛЕМ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ**

Сталий розвиток (sustainable development) – це такий розвиток, при якому задоволення потреб нинішнього покоління відбувається без обмеження можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Так визначено сталий розвиток у доповіді “ Наше спільне майбутнє”, яка була підготовлена Міжнародною комісією з навколишнього середовища й розвитку ООН в 1987 році. У прийнятому на Конференції ООН по навколишньому середовищу й розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році представниками 179 країн Порядку денному на XXI століття концепція стійкого розвитку набула статусу найважливішого принципу існування земної цивілізації.

Особливо активно зазначені ідеї набули поширення у світі в останні 10-15 років. Велика кількість країн зробила реальні кроки щодо переходу до сталого розвитку. В них створені державні органи, відповідальні за сталий розвиток (ради, комісії, комітети при урядах або главах держав), вже підготовлені або розробляються документи національного рівня, які орієнтують розвиток шляхом усталеності (концепції й стратегії стійкого розвитку, закони, інші нормативні й методичні документи). Все більшого поширення набувають моделі стійкого виробництва й споживання. Розширюється участь громадськості, учених, бізнесу у вирішенні проблем стійкого розвитку.

Низка теоретиків і прихильників сталого розвитку вважає його найбільш перспективною ідеологією XXI століття і навіть загалом третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі існуючі світоглядні ідеології як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Поняття сталого розвитку має декілька аспектів, які широко використовуються, а саме: екологічній, економічній, соціальній та ін. Економічний включає всі форми економічної діяльності індивідуумів і організацій та конкретний алгоритм ефективності, особливо для організаційно-економічної орієнтації суспільства в цілому. Очевидно, що організації формують не тільки аспект стійкості, але є також необхідною частиною економіки й людського розвитку. Соціальна складова містить у собі інституціональний і людський капітал, тому, з одного боку, розглядає різноманітні індивідуальні можливості людини, такі як кваліфікація, захопленість роботою, індивідуальний досвід й інші, а з іншого – містить у собі систему правил, які регулюють взаємодію між членами будь-якого суспільства й представляють засоби для соціального прийняття рішень. Ця система є